

ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

УДК 330.3:657.012

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА

DOI 10.30838/ P.ES.2224. 050718.57.70

Ількова Н.В.*Придніпровська державна академія будівництва та архітектури, м. Дніпро*

В статті наведено результати дослідження результативності інституту банкрутства на макроекономічному рівні. Визначено, що наявність ефективного функціонуючого інституту банкрутства необхідно для підвищення загального рівня конкурентоспроможності економіки країни. Досліджено моделі державного регулювання функціонування інституту банкрутства в США, Франції, Німеччині та Великобританії та отримано висновок що, при розробці та вдосконаленні інституту банкрутства необхідно дотримуватися балансу між створенням максимальних умов для збереження діючих підприємств та ступенем обмеження прав кредиторів з обов'язковим врахуванням того, що банкрутство є природнім наслідком конкуренції. Визначено, що якість та результативність інституту банкрутства, на відміну від звичайних економічних процесів, не має прямих вимірників. Доведено необхідність ґрунтовного дослідження навмисного банкрутства як прояву тіньової економіки, що порушує найважливіші принципи функціонування інституту банкрутства, перешкоджаючи стійкому зростанню національної економіки. Запропоновано систему індикаторів для оцінки результативності інституту банкрутства на макроекономічному рівні, що включає окремі компоненти індексів легкості ведення бізнесу, економічної свободи, міжнародної податкової конкурентоспроможності, сприйняття корупції, а також співвідношення заборгованості по обов'язковим платежам до ВВП.

Ключові слова: інститут банкрутства, легкість ведення бізнесу, податкова конкурентоспроможність, економічна свобода, навмисне банкрутство, тіньова економіка.

УДК 330.3:657.012

MACROECONOMIC ASPECTS OF THE BANKRUPTCY INSTITUTE'S FUNCTIONING

DOI 10.30838/ P.ES.2224. 050718.57.70

Ilkova N.*Pridniprovsk state academy of civil engineering and architecture, Dnipro*

The article presents the results of studying the effectiveness of the bankruptcy institute at the macroeconomic level. It is determined that the presence of an effective functioning

bankruptcy institute is necessary to increase the overall level of competitiveness of a country's economy. The models of state regulation of the bankruptcy institute in the United States, France, Germany and the United Kingdom have been investigated; the conclusion is reached that, in developing and improving the institution of bankruptcy, it is necessary to maintain a balance between creating maximum conditions for the preservation of existing enterprises and the degree of restricting the rights of creditors, with due regard to the fact that bankruptcy is a natural consequence of competition. It has been determined that the quality and effectiveness of the bankruptcy institute, unlike ordinary economic processes, do not have direct metrics. The necessity of thoroughly investigating intentional bankruptcy as a manifestation of the shadow economy, which violates the most important principles of the bankruptcy institute's functioning and hinders the sustainable growth of national economy, is proved. The article proposes a system of indicators for assessing the bankruptcy institute's performance at the macroeconomic level, which includes separate components of the indexes of ease of doing business, economic freedom, international tax competition, corruption perception, as well as the ratio of debt to obligatory payments and GDP.

Keywords: bankruptcy institute, doing business, tax competition, economic freedom, deliberate bankruptcy, shadow economy.

Актуальність проблеми. У XXI ст. під вплив глобальної трансформації світової економіки в Україні продовжує формуватися орієнтована на ринкові відносини система національного господарювання. Причому за ступенем своєї надійності та стійкості розвитку вона багато в чому відстає від зарубіжних економічних систем через наявність постійного впливу деструктивних зовнішніх і внутрішніх факторів на її розвиток. Це в свою чергу обумовлює додатковий високий рівень кризових проявів та більшого ризику банкрутства як всієї економічної системи країни, так і її суб'єктів - підприємств різних форм власності. Враховуючі те, що національна економіка є сукупністю економічних взаємозв'язків між суб'єктами господарювання, які функціонують на національному та міжнародному рівні, то виникає необхідність коригування стратегії їх діяльності в сфері реалізації процедури банкрутства як невід'ємної складовою ринкової системи. Саме в ході її реалізації відбувається не тільки ліквідація збиткових підприємств, а й оздоровлення тих виробництв, де збитковість стала наслідком неефективного менеджменту. Також наявність дієвого інституту банкрутства дозволить знижувати ризик ведення бізнесу для всіх учасників економічної діяльності та сприятиме внутрішній

реорганізації структури національного господарства та економічних інститутів відповідно до вимог глобальних трансформацій XXI ст. Отже наявність ефективного функціонуючого інституту банкрутства необхідно для підвищення загального рівня функціонування та сталого зростання української економіки. Вище зазначене актуалізує необхідність дослідження особливостей взаємозалежності даних процесів.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій. Навколо проблеми прогнозування та визначення банкрутства зосереджена значна увага з боку науковців. Серед вітчизняних та зарубіжних вчених, що висвітлювали в останні роки дану проблематику, можна виділити таких, як: Е. Альтман [15], Дж. К. Ван Хорн, [1], М. Войнаренко [2], І. Єпіфанова[4], Л. Козак [5], А.Череп [12], О.Шапурова [13] та багато інших. Але в своїх дослідженнях зазначені автори як правило, не завжди враховують макроекономічні чинники, які в останні десятиліття отримують особливої актуальності. Їх дослідження в більшості випадків присвячені обґрунтуванню різних методів діагностики ризику банкрутства на мікрорівні. Тому незважаючи на наявну кількість існуючих напрацювань у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі, соціально-економічна значимість визначення результативності функціонування інституту банкрутства на макрорівня зумовлюють потребу у більш ґрунтовному її аналізі.

Отже метою дослідження є визначення макроекономічних аспектів функціонування інституту банкрутства з метою обґрунтування індикаторів для подальшого визначення його результативності в економіці України.

Викладення основного матеріалу дослідження Наприкінці XX - на початку XXI ст. основним завданням інституту банкрутства в розвинених країнах є збереження можливості функціонування підприємства, а відповідно, і власності його власника шляхом зміни системи управління підприємством, надання відстрочки або розстрочки платежу. Причому держава та суспільство стають більше зацікавленими саме не в ліквідації підприємства-боржника, а у відновленні його платоспроможності за допомогою спеціальних процедур, передбачених законодавством про банкрутство. Тобто інститут банкрутства також має функції регулювання, оскільки він обумовлює проведення заходів щодо відновлення платоспроможності неспроможних суб'єктів ринку. Враховуючі те, що банкрутство підприємства не відбувається в один

момент, воно може бути обумовлено комбінацією різних причин (факторів), як внутрішніх, так і зовнішніх, держава повинна створювати необхідні умови, з одного боку, для ефективного функціонування підприємств, а з іншого для максимального використання можливостей його фінансового оздоровлення, в тому числі за допомогою процедури банкрутства.

Призначення інституту банкрутства також полягає в захисті соціально-економічних процесів від наслідків неефективної або недобросовісної діяльності їх учасників та невиконання взятих на себе зобов'язань. Зазначимо, що за рахунок ефективного інституту банкрутства вирішуються декілька завдань відповідно до рівня функціонування економічної системи:

1. на мікрорівні – боржнику забезпечується захист від кредиторів, вимоги яких він не в змозі задовольнити, а також захищаються інтереси кожного кредитора від неправомірних дій боржника та інших кредиторів при забезпеченні збереження майна і справедливого його розподілу між кредиторами;

2. на макрорівні – виступає інструментом по-перше, промислової реструктуризації, за рахунок забезпечення виходу з ринкового простору неконкурентоспроможних підприємств, а по-друге, перерозподілу власності в країнах з транзитивною економікою [16, с.13-14].

На підставі проведеного попереднього аналізу було визначено національні моделі державного регулювання інституту банкрутства з виокремленням макроекономічної та мікроекономічної мети його функціонування. Під макроекономічною метою запропоновано розуміти оздоровлення національної економіки в цілому, а мікроекономічна спрямована перш за все на відновлення фінансової стійкості неплатоспроможного підприємства. Наприклад у **Франції** законодавство про неспроможність, засноване на ознаці неоплатності та спрямовано на виконання макроекономічної мети: концепція системи правового регулювання неспроможності спрямована перш за все на збереження діючих підприємств, збереження робочих місць, задоволення вимог кредиторів. **Англійська** система законодавства, використовуючи одночасно неоплатність та неплатоспроможність також спрямована перш за все на реалізацію макроекономічної мети. Причому основна ідея моделі, що використовується в країні полягає в тому, що краще за все

надати представнику власника права «плаваючого» забезпечення вибору шляху процесу банкрутства: ліквідація або відновлення платоспроможності. **Німецька** система регулювання неспроможності заснована на неплатоспроможності при додатковій умові неоплатності. Враховуючи те, що права кредиторів захищені досить добре, то перехід до реабілітаційної процедури можливий тільки при наявності певного рівня згоди кредиторів. Тобто реорганізація не є краще ліквідації, і тому мікроекономічна вигода підприємства зменшує вагомість макроекономічної мети. **Американська** система регулювання неспроможності, де неплатоспроможність передбачає ознаки неоплатності, побудована таким чином, що явна перевага надається реорганізаційній процедурі, тобто через досягнення мікроекономічної мети відбувається подальша реалізація макроекономічної.

На основі проведеного аналізу зарубіжної практики державного регулювання процесів банкрутства можна зробити наступні висновки:

- сучасний інститут банкрутства є найважливішим елементом економічної стратегії держави. Головна відмінність національних моделей полягає в існуванні різних конкретних макроекономічних цілей діючого інституту банкрутства та відповідно механізмів, які використовуються для досягнення цих цілей;

- при розробці та вдосконаленні інституту банкрутства необхідно дотримуватися балансу між створенням максимальних умов для збереження діючих підприємств та ступенем обмеження прав кредиторів з обов'язковим врахуванням того, що банкрутство є природнім наслідком конкуренції.

Останній висновок частково простежується в роботах багатьох теоретиків ще в XIX - початку XX століть і це є цілком закономірно, адже саме з другої половини XIX століття в економіках найбільш розвинених країн почали відбуватися природні процеси концентрації та централізації виробництва і капіталу. Зокрема, на прямий зв'язок між конкуренцією і процесом концентрації капіталу вказував ще К. Маркс [6]. Подальше еволюціонування ринкової економіки призводить до посилення конкуренції в конкурентних галузях, і, більш того, з'являється її новий вид, заснований на інноваційному розвитку, причому рушійною силою конкуренції, на думку Й. Шумпетера, є саме загроза банкрутства [14].

Зазначимо що, одним з ефективних інструментів зростання національної економіки є партнерські відносини між її суб'єктами, які

означають не лише новий кількісний вимір ступеня інтенсивності взаємозв'язків, а головним чином – нову якість таких зв'язків, коли формується фактично новий рівень загальнонаціональних взаємовідносин та взаємозалежностей. Йдеться про те, що партнерство між державою та бізнесом у сфері налагодження ефективного інституту банкрутства дозволить створити умови для підвищення ефективності діяльності підприємств. Виходячи з цього стає можливим вивести уявлення про якість інституту банкрутства, в тому числі в контексті інституційного середовища національної економіки: вона тим вище, чим більшою мірою цей інститут знижує непродуктивну частину трансакційних витрат, що неминуче супроводжують будь-які взаємодії економічних агентів. Таким чином інститут банкрутства високої якості у змістовному плані повинен включати:

- чітко визначені (специфіковані) і надійно захищені права власності;
- дієві механізми захисту контрактних прав;
- правила і механізми, що забезпечують підзвітність виконавчої влади суспільству, що перешкоджають проявам опортуністичної поведінки чиновників.

Зазначимо, що якість та результативність інституту банкрутства, на відміну від звичайних економічних процесів, не має прямих вимірників. Між тим на практиці існує значна кількість вдалих спроб кількісного оцінювання явищ, що не мають прямих показників вимірювання (див. наприклад [4]). Отже для з'ясування стану, структури, тенденцій розвитку інституту банкрутства нами запропоновано використовувати додаткові індикатори (кількісні або якісні), що характеризують ситуацію в певній сфері функціонування національних суб'єктів господарювання, які прямо або опосередковано дозволяють визначати дієвість інституту банкрутства, закономірності його розвитку, а також взаємовплив соціальних, політичних, економічних та інших процесів на макрорівні. До обраних індикаторів можна віднести такі:

- індекс легкості ведення бізнесу;
- індекс міжнародної податкової конкурентоспроможності;
- індекс економічної свободи та його окремі компоненти;
- якість державного управління та політична корупція.

Першим індикатором є започаткований Всесвітнім банком в 2002 році рейтинг легкості ведення бізнесу «DoingBusiness», який

присвячений функціонуванню національних підприємств та оцінці нормативних актів, що регулюють їх діяльність протягом усього життєвого циклу [7]. В рамках цього проекту здійснюється збір та аналіз кількісних даних для зіставлення умов регулювання підприємницької діяльності між країнами (в тому числі і в динаміці), що створює стимули для більш ефективного регулювання умов функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, а також забезпечує вимірні орієнтири для проведення подальших реформ в країні (рис.1). Відповідно, чим вище позиція країни в цьому рейтингу, тим сприятливіше підприємницьке середовище для відкриття та функціонування підприємства. Також слід зазначити, що з 2017 року була введена 11-а група показників, яка оцінює регулювання зайнятості щодо прийому на роботу, робочого часу і скорочення штату.

Зазначимо, що значну кількість показників рейтингу можна віднести до середовища функціонування інституту банкрутства (на рис. 1 блоки показників мають сірий колір). Але з іншої сторони при розрахунку даного рейтингу не враховуються такі змінні, як макроекономічна політика, якість інфраструктури, коливання валютних курсів, думки інвесторів, безпеку і рівень корупції, які також впливають на результативність діяльності інституту банкрутства.

Таким чином, умови організації та ведення бізнесу розглядаються без урахування політичних аспектів, винятково на рівні законодавчих положень і нормативів. Більш ґрунтовно виокремлені групи будуть розглянуті при подальших дослідженнях, зараз лише зазначимо, що серед основних показників які заслуговують на увагу є: коефіцієнт повернення коштів (скільки центів на долар вдається стягнути кредиторам з неплатоспроможного підприємства), вартість та час процедури банкрутства, витрати часу та вартість процедури реєстрації підприємства, індекс можливості подачі позову акціонерами тощо.

Ще одним показником є індекс міжнародної податкової конкурентоспроможності (InternationalTaxCompetitivenessIndex, TTCI) [17]. Він був встановлений для вимірювання конкурентоспроможності національних податкових систем. При цьому проводиться аналіз більш ніж 40 показників податкової політики, в тому числі податків: корпоративних (на прибуток), індивідуальних, на споживання, на майно, а також на доходи від зовнішньої торгівлі.

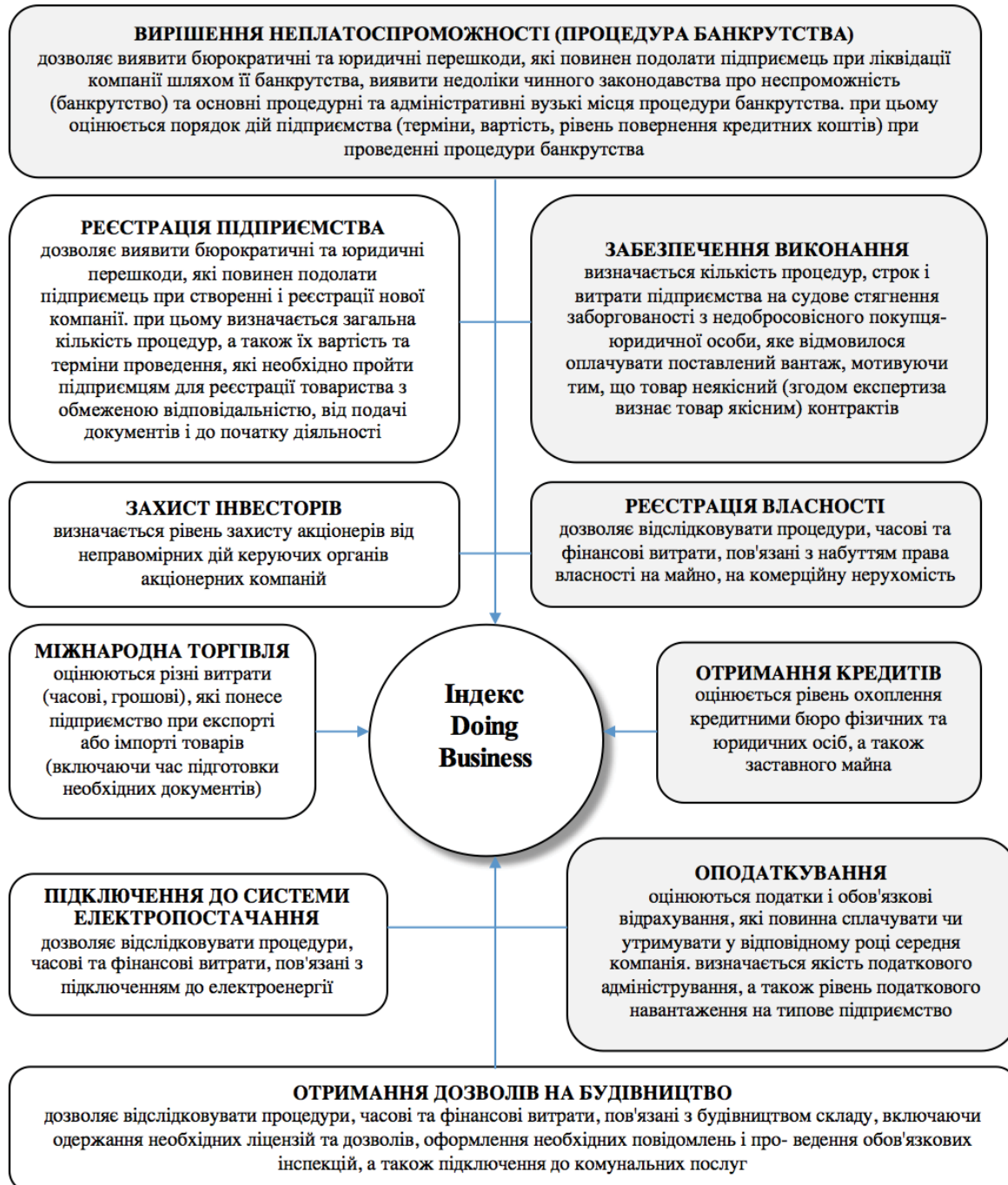

Рис. 1. Структура індексу легкості ведення бізнесу «Doing Business»

Джерело: складено автором за [7]

Розрахунок проводиться за 34 країнами - членами Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) за названими п'ятьма категоріями, щоб здійснити ранжування найбільш конкурентоспроможні країни серед найбільш розвинутих. Зазначимо, що деякі показники цього рейтингу мають певну кореляцію з показниками оподаткування (Paying Taxes) індексу Doing Business, які фіксують податки і обов'язкові внески, які національна компанія середнього розміру повинна заплатити в певному році з урахуванням адміністративного тягаря. В результаті

грунтовного аналізу складових конкурентоспроможності податкової системи цих двох рейтингів, було визначено три основні чинники, які будуть використані в подальших дослідженнях результативності інституту банкрутства на національному рівні, а саме: кількість податкових платежів на рік; час, який витрачається на сплату та підготовку до сплати податкових платежів; величину податкових ставок або загальну податкову ставку (даний показує податкове навантаження).

Зазначимо що, ґрунтовності подальшим дослідженням в цій сфері надасть врахування співвідношення заборгованості по обов'язковим платежам до ВВП, що є індикатором, який дозволяє оцінити потенціал участі держави в процедурах банкрутства. Як зазначав Дж. Стігліц, «у всіх суспільствах податки збираються тому, що уряди забезпечують виконання податкового законодавства завдяки праву на конфіскацію майна в разі несплати податків. Якщо податки будуть збиратися, проблема державних доходів вирішиться, якщо ні, держава має право через процедуру банкрутства та інших юридичних механізмів взяти під свій контроль раніше приватизовані активи, отримавши можливість ще раз зайнятися деякими ключовими проблемами, наприклад, пов'язаними з приватизацією»[11].

Наступним індикатором, який заслуговує на увагу є індекс економічної свободи (Economic Freedom of the World Index, EFW). Це індикатор, що відображає ступінь розвитку інститутів та пов'язаний з рівнем обмежень, що вводяться державою [8]. Втручання держави в економіку, в принципі, може бути двояким: держава як може знижувати трансакційні витрати, підвищуючи якість інститутів, тобто здійснюючи «фундаментальні реформи», так і погіршувати якість інституційного середовища, розмиваючи права власності, вводячи зайві адміністративні бар'єри. Отже звільнення економіки від зайвих обмежень, досягнення максимальної економічної свободи повинно бути вищою метою економічної політики, націленої на зростання добробуту, підвищення ефективності економіки. Розрахунки цього індексу були розпочаті в середині 1980-х рр. Інститутом Фрезера (Канада). Зазначимо, що в даний час не існує інших, альтернативних йому, прямих вимірників ефективності економічної політики (враховуючі тезу про те, що чим менше обмежень, тим ефективніше державна економічна політика). Що стосується визначення якості державного управління та політичної корупції, то в даному випадку слід використовувати Індекс сприйняття корупції («СРІ»), який розраховується провідною організацією

«Transparency International» (ТІ) та базується на низці експертних опитувань фінансово-правових інституцій міжнародного рівня. У результаті кожна із країн цього рейтингу оцінюється за оберненою шкалою: від 100 балів – корупція відсутня, до 0 балів – максимальний рівень корупції [9]. Організація ТІ уперше спростувала уявлення про корупцію як класичний феномен, що не має кількісних показників, оскільки статистика не застосовується до латентних явищ.

В даному контексті на увагу заслуговують результати дослідження В.Рейкіна щодо визначення взаємозв'язку між обсягами тінізації країн та індексами економічної свободи та сприйняття корупції [10]. Так за його розрахунками частка тіньової економіки зростає одночасно зі зниженням місця певної країни у зазначених міжнародних рейтингах. Питання тіньової економіки є актуальним, оскільки в українській економіці в останні роки поширеним явищем стало навмисне банкрутство, яке не завжди означає банкрутство бізнесу та відповідно безпосередньо не пов'язане з фінансовою неспроможністю. Характерні особливості навмисного банкрутства підприємств визначаються тим, що воно, маскуючись легальними господарськими операціями, порушує найважливіші принципи функціонування інституту банкрутства, знижуючи рівень його ефективності, і, тим самим, несе загрозу фінансовій стабільності широкого кола осіб, залучених до економічної відносини з боржником, перешкоджаючи стійкому зростанню національної економіки. Відзначимо також, що значна специфіка діяльності, пов'язаної з навмисними банкрутствами, полягає в її неправомірному характері, і тому цей феномен слід аналізувати в контексті кримінальної економіки. Сутність цієї економіки, як правило, досліджується у взаємозв'язку з явищем економічної злочинності, і в спеціалізованій літературі з даної проблематики питанням навмисного банкрутства приділяється значна увага. Більш того, юридичні дослідження в цій сфері є основним інформаційним ресурсом, включаючи статистичний матеріал, правове, а в деяких випадках і фінансово-економічне трактування досліджуваного явища. І, навпаки, в роботах, присвячених проблемам зростання національної економіки, особливо через призму інституту банкрутства, питання впливу навмисного банкрутства на національну економіку майже не розглядаються, що актуалізує наукові пошуки в цьому напрямку в подальших дослідженнях автора.

Висновки. Вище наведений аналіз свідчить, що сучасні реалії

розвитку національної економіки, як сукупності економічних взаємозв'язків між суб'єктами підприємницької діяльності, обґрунтовує необхідність коригування стратегії діяльності останніх щодо взаємоузгодження їх суперечливих економічних інтересів, особливо у сфері реалізації інституту банкрутства. Дослідження досвіду США, Франції, Німеччині та Великобританії щодо державного регулювання функціонування інституту банкрутства надало можливість отримати висновок про необхідність дотримання балансу між створенням умов для збереження діючих підприємств та ступенем обмеження прав кредиторів з обов'язковим врахуванням того, що банкрутство є природнім наслідком конкуренції. Враховуючі особливості розвитку української економіки доведено необхідність подальшого ґрунтовного дослідження феномена навмисного банкрутства. Оскільки така неправомірна діяльність в сфері неспроможності представляє специфічну загрозу фінансовій стабільності не лише підприємств, а й всієї національної економіки, та може розглядатися як особливий вид економічної діяльності, яка характеризується систематично повторюваними фінансовими схемами.

Враховуючі те, що якість та результативність інституту банкрутства, на відміну від звичайних економічних процесів, не має прямих вимірників на макрорівні, було запропоновано систему індикаторів для оцінки його результативності, що дозволить в майбутньому розробити ефективні заходи покращення інституту банкрутства у українській економіці. Розв'язанню зазначених питань будуть присвячені подальші дослідження автора в цій науковій царині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ван Хорн, Дж. К. Основы финансового менеджмента / Дж. К. Ван Хорн, Дж.М. Вахович мл. – 12-е изд.: Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д. Вильямс», 2008. – 1232 с. С. 1076 – 1077.
2. Войнаренко М.П. Формування системи попередження, прогнозування і подолання банкрутства промислових підприємств. / М.П. Войнаренко, І.В. Троц // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – №4 (20). – С. 272-278. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n4.html>.
3. Дугінець Г.В. Інтегрально-індексний підхід до визначення потенційного рівня трансакційних витрат міжнародної економічної інтеграції України/ Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. Випуск 245. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2006. – С. 127–135.

4. Єпіфанова І. М. Банкрутство підприємств: спектр невирішених проблем [Електронний ресурс] / І. М. Єпіфанова // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2017. – № 1 (29). – С. 55-63. – Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2017/No1/55.pdf>
5. Козак Л.С. Інститут банкрутства як невід’ємний елемент ринкової економіки / Л.С. Козак, О.В. Федорук // Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія. – 2010. – Вип. 7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2010_7_73
6. Маркс К. Капітал. Том III. Частина перша і друга. Книга III. Процес капіталістичного виробництва, взятий в цілому / Пер. І. Степанова-Скворцова, перевірений і виправлений. – Київ: Політвидав, 1954. – 926 с.
7. Офіційна веб-сторінка Doingbusiness (Індекс умов ведення бізнесу) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.doingbusiness.org/rankings
8. Офіційна веб-сторінка TheHeritageFoundation: IndexofEconomicFreedom [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.heritage.org/index/country/ukraine
9. Офіційна веб-сторінка TransparencyInternational [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://cpi.transparency.org/>
10. Рейкін В.С. Аналіз міжнародних рейтингів України як індикаторів впливу детермінант тіньової економіки / В.С. Рейкін // Причорноморські економічні студії.–2017. – Випуск 21. –С. 47-52.
11. Стігліц Дж. Кудаведутреформи / Дж.Стігліц // Вопросыэкономики, 1999 – №7.– С. 4-30.
12. Череп А.В. Фінансова санація та банкрутство суб’єктів господарювання: Підручник. – К.: Кондор, 2006. – 380 с.
13. Шапурова О. О. Моделі оцінки банкрутства та кризового стану підприємств //Економіка та держава. – 2009. – №. 4. – С. 59-64.
14. Шумпетер Й.А. Теорія економічного розвитку. – М.: Директ-Медиа, 2007. – 400 с.
15. Altman E. Corporatedistresspredictionmodelsin a turbulenteconomicandBasel II environment. / E. Altman [Електронний ресурс]. – September, 2002. – Режим доступу: <http://hdl.handle.net/2451/26496>.
16. IndustrialrestructuringinEuropeantransitioneconomiesregulatoryframevorkandtheroleofinnovation. Summaryproceedings. UnitedNations, NewYorkandGeneva, 2003
17. InternationalTaxCompetitivenessIndex 2017 / TaxFoundation. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<https://taxfoundation.org/2017-international-tax-competitiveness-index/>